

Філософія

УДК (477)+39(-161.2)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19469482>

Сучасний український соціум: джерелознавчий аналіз

Розова Тамара Вікторівна,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Албур Віталій,

аспірант кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org/0009-0000-3032-7977>

Прийнято: 20.03.2026 | Опубліковано: 31.03.2026

***Анотація.** Актуальність дослідження українського соціуму зумовлена необхідністю глибокого розуміння соціальних процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві. Вивчення цих процесів дозволяє визначити основні тенденції розвитку українського соціуму, його потенціал до адаптації та подальшої модернізації.*

***Мета дослідження** полягає у комплексному аналізі джерелознавчої бази дослідження українського соціуму, визначенні основних напрямків соціально-*

філософського осягнення сучасної української реальності першої чверті XXI століття.

Результати дослідження. У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз джерелознавчої бази дослідження українського соціуму, у якій аналізується сучасний український соціум як складна соціальна система, що формується під впливом історичних, культурних, політичних, демографічних, економічних чинників. Отримані результати дозволили структурувати джерела за тематичними напрямками, що у свою чергу надало змогу визначити основні особливості функціонування та розвитку сучасного українського суспільства. Особливу увагу приділено визначенню такої невирішеної проблеми соціально-філософського аналізу суспільства як соціальна резилієнтність – здатність суспільства адаптуватися до кризових ситуацій.

Висновки. Узагальнення наукових підходів і теоретичних концепцій дозволило розкрити український соціум як складну систему соціальних взаємодій, що формується під впливом історичних, культурних, соціально-економічних і політичних чинників. Дослідження показало, що соціальна структура українського соціуму характеризується різноманітністю соціальних груп та інститутів, які забезпечують функціонування суспільства. Визначено, що сучасний український соціум перебуває у стані активної трансформації, пов'язаної з процесами глобалізації, розвитку інформаційних технологій і соціально-політичних змін. У цих умовах важливого значення набуває розвиток громадянського суспільства, підвищення рівня громадянської активності та формування нових соціальних практик.

Ключові слова: український соціум, суспільство, соціальна структура, громадянське суспільство, соціальні інститути, ціннісні орієнтації, національна ідентичність, резилієнтність.

Contemporary Ukrainian society: source analysis

Tamara Rozova,

Doctor of Philosophical Science, Professor,
Head of the Department of Cultural Studies and
Philosophy of Culture
Odessa Polytechnic National University, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Vitaliy Albur,

Postgraduate Student, Department of Cultural Studies
and Philosophy of Culture,
Odesa Polytechnic National University, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0000-3032-7977>

Abstract. *The relevance of the study of Ukrainian society is due to the need for a deep understanding of the social processes taking place in contemporary Ukrainian society. The study of these processes allows us to determine the main trends in the development of Ukrainian society, its potential for adaptation and further development.*

The aim of the study *is to conduct a comprehensive analysis of the source base for the study of Ukrainian society, to identify the main directions of socio-philosophical understanding of modern Ukrainian reality in the first quarter of the 21st century.*

The result. *As a result of the research, a comprehensive analysis of the source base for the study of Ukrainian society was carried out, which analyzes contemporary Ukrainian society as a complex social system, which is formed under*

the influence of historical, cultural, political, demographic, and economic factors. The results obtained allowed to structure the sources by thematic areas, which in turn made it possible to determine the main features of the functioning and development of contemporary Ukrainian society.

Conclusions. *The generalization of scientific approaches and theoretical concepts allowed us to reveal Ukrainian society as a complex system of social interactions, which is formed under the influence of historical, cultural, socio-economic and political factors. The study showed that the social structure of Ukrainian society is characterized by a variety of social groups and institutions that ensure the functioning of society. It is determined that contemporary Ukrainian society is in a state of active transformation associated with the processes of globalization, the development of information technologies and socio-political changes. In these conditions, the development of civil society, increasing the level of civic activity and the formation of new social practices are of great importance.*

Keywords: *Ukrainian society, society, social structure, civil society, social institutions, value orientations, national identity, resilience.*

Постановка проблеми. Проблематика дослідження соціуму займає важливе місце у соціальній філософії, соціології та інших гуманітарних науках. У сучасному науковому дискурсі соціум розглядається як складна функціональна система взаємодії людей, що включає соціальні інститути, норми, цінності та форми організації суспільного життя. Слід зауважити, що розгорнута концепція сучасного українського соціуму, що детермінує суб'єктність людини, індивіда, суспільства в цілому сьогодні тільки-но формується. Досить нагадати тривалі дискусії провідних українських філософів, економістів, істориків, етнографів першої чверті ХХІ сторіччя, серед яких чільне місце займали науковці Національного інституту

стратегічних досліджень, Інституту філософії імені Г.С. Сковороди АН України, щоб зрозуміти всю складність осмислення цієї проблеми.

Актуальність дослідження. У сучасній філософії соціум розглядається як система соціальних відносин, що формується в процесі взаємодії різних соціальних груп та інститутів. У межах соціальної філософії соціум вивчається крізь призму аналізу соціальної структури, соціальної мобільності, цінностей. Процеси глобалізації, інформаційного розвитку та соціально-політичних змін суттєво впливають на функціонування українського суспільства, змінюючи його структуру, систему цінностей і моделі соціальної поведінки. Зрозуміло, що український соціум має свою специфіку, яка сформувалася внаслідок тривалого історичного розвитку, культурних традицій та політичних трансформацій. Формування українського соціуму відбувалося протягом тривалого історичного періоду та було пов'язане з розвитком державності, соціальних інститутів, національної культури, формуванням структур громадянського суспільства. У сучасній трактовці українського соціуму важко не погодитися зі словами доктора філософських наук Валентина Крисаченка: «Український соціум являє собою український етнос у широкому розумінні цього феномену. Тобто, мова йде про сам народ у всьому багатстві його етнічних ознак (мова, культура, релігія, фольклор, звичаї та традиції), у сукупності з усім створеним ним світом та діяльнісним ставленням до нього. У цьому контексті атрибутивними характеристиками соціуму постають найрізноманітніші ознаки, починаючи від сімейних, професійних, бізнесових та інших стосунків, і закінчуючи аграрною, транспортною, житловою та іншими інфраструктурними елементами, політичними інститутами тощо, створеними членами цього соціуму задля задоволення власних потреб» [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування сучасної концепції українського соціуму внесли на початку ХХІ століття науковці Національного інституту стратегічних досліджень, які на основі своїх аналітичних розробок досягли сучасну для початку століття соціальну реальність. Аналізу напрацювань аналітиків саме цієї науково-аналітичної установи буде приділено найбільшу увагу в цій статті. Так, Михайло Степико [1] у своїх роботах, які присвячені методології дослідження українського соціуму, вивчав процеси становлення українського соціуму в умовах незалежності, звертаючи увагу на роль культури, мови, історичної пам'яті та духовних цінностей у формуванні суспільства; Юрій Шайгородський [2] аналізує соціально-політичні процеси, розвиток демократичних інститутів в Україні; Валерій Барков [3] досліджує соціальні процеси, культурні зміни та духовні чинники розвитку сучасного громадянського суспільства; Тамара Розова [11] аналізує соціокультурні процеси та духовні чинники розвитку сучасного українського соціуму.

Видатними є напрацювання науковців Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної Академії Наук України. Академік Володимир Шинкарук [18], який кілька десятиліть очолював Інститут філософії, у своїх дослідженнях приділяв значну увагу проблемам розвитку суспільства, духовних цінностей та ролі людини у соціальному житті. Академік Мирослав Попович аналізував розвиток культури, духовні основи суспільства та процеси формування української нації [8]. Наукові праці Михайла Бойченка були присвячені аналізу ролі культури, духовності та цінностей у формуванні сучасного українського соціуму [4]. Не менший вклад у вирішенні актуальних питань розвитку українського соціуму внесли представники київської [1, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17] та харківської філософських шкіл [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри усі ґрунтовні напрацювання українських дослідників, що стосуються сучасного українського соціуму, необхідно звернути увагу на той факт, що у філософському сенсі зовсім не досліджується така характерна риса як резилієнтність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у комплексному аналізі джерелознавчої бази дослідження українського соціуму, визначенні основних напрямків соціально-філософського осягнення сучасної української реальності першої чверті ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних напрямків дослідження сучасного українського соціуму перш за все необхідно відокремити аналіз методології українського соціуму українського науковця-методолога, доктора філософських наук Михайла Степика [1], який досліджував український соціум, особливо, питання національної ідентичності, культурного розвитку та соціальних трансформацій українського суспільства. Він аналізував процеси формування українського суспільства в умовах незалежності, а також роль культури, мови та історичної пам'яті у становленні сучасного соціуму, наголошував, що розвиток українського соціуму неможливий без утвердження національної свідомості та культурної самобутності. На думку філософа, народження сучасного українського соціуму поєднано з процесами формування громадянського суспільства та етнонаціональних спільнот, бо його розвиток змістовно і детерміністично пов'язаний з розширенням прав і свобод громадян та зміцненням їх гарантій. У своїх дослідженнях М. Степико вказує, що надзвичайно важливим напрямком реформування українського суспільства сьогодні є органічне взаємодоповнення надбань традиційної культури зі здобутками розвинутих

демократичних країн. «Перш за все у плані формалізації та раціоналізації життєдіяльності, бо українська традиційна культура поряд із безумовно позитивними для сучасного урбанізованого суспільства рисами, містить і трайбалізм – схильність до культурної і суспільно-політичної племінної відокремленості, простіше: містечковості, клановості та кумівства» [1, с. 73].

Не менш цікавий напрямок дослідження українського соціуму - це історико-генетичний вимір українського суспільства. Серед відомих українських філософів, слід відмітити праці доктора філософських наук Валентина Крисаченка, який досліджував український соціум, особливо його соціокультурні, етнонаціональні та духовні аспекти. У своїх дослідженнях він розглядав український соціум як складну систему взаємодії культури, традицій, мови та історичної пам'яті. Особливу увагу він приділяв етнокультурним чинникам розвитку українського суспільства, підкреслюючи значення історичної спадщини та духовних цінностей. За твердженням філософа «...безумовною необхідністю існування українського світу в усій його повноті є саме існування етносу - носія та творця його атрибутивних ознак» [1, с. 109].

«Саме факт існування українського етносу є визначальним для творення світу українства. Водночас слід наголосити, що й довкільний світ, зокрема терени України як геополітичної реальності, є формотворчим чинником українського етносу. При цьому витворюється така антропологічна група, котра, попри свою приналежність до виду людини розумної, її європеїдної раси, має свої особні риси, що роблять її не тотожною з іншими гілками людства, і водночас залишається частиною всепланетної спільноти людей» [1, с. 109-110].

Отже, певний соціум, кожне суспільство, сформоване в конкретних історичних умовах, не є жорстко визначеним у своєму розвитку - воно має

можливість змінювати власну траєкторію та виходити за межі наперед заданих обставин. Саме тому важливим завданням політики будь-якої держави є глибоке розуміння історико-культурних особливостей розвитку суспільства, усвідомлення його стратегічного напрямку та здатність адекватно реагувати на нові виклики. Ефективна політика повинна враховувати як історичний досвід, так і сучасні тенденції, забезпечуючи гнучкий і своєчасний розвиток соціуму.

Серед дослідників вищевказаного напрямку дослідження українського соціуму є Олександр Мостяєв, який у своїх дослідженнях аналізував структуру суспільства, соціальні зміни та роль культури у формуванні соціальних процесів. На його думку, будь-який соціум є внутрішньо неоднорідним. «Ця неоднорідність зумовлена, по-перше, диференціацією спільноти соціуму за формами та способами діяльності, використанням певними групами у межах етносу окремих елементів його культури, по-друге, історико-географічними чинниками, що зумовлюють регіоналізацію соціуму, та, по-третє, формами внутрішньої диференціації спільноти як етнічної цілісності» [1, с. 136]. «Будь-яка територія виступає як неоднорідна, структурно розчленована цілісність, завдяки впливу географічних, економічних, історичних та інших чинників, в її межах можна виокремити регіони. Територія нинішньої України є соціокультурно неоднорідною і включає регіони з різною історичною долею та етнічним обличчям. Втім, історико-етнографічне районування України ще тільки розробляється. Історико-етнографічні регіони виділялися в «Енциклопедії Українознавства» В. Кубійовича, у працях А. Пономарьова, Ф. Заставного та інших сучасних дослідників» [1, с. 150].

О. Мостяєв приходять до висновку, що «...історико-етнографічна структура сучасної України є достатньо пістрявою, регіони мають неоднакову історію заселення, соціальної динаміки та політичного підпорядкування» [1, с. 161].

У своїх висновках він підкреслює, що «просторова структура соціуму зумовлена впливом географічних чинників та різною тривалістю перебування тих чи інших територій у межах сусідніх держав, що зумовлює феномен регіоналізації. У межах сучасної держави України можна виділити 16 історико-етнографічних регіонів. У наш час залишається актуальною й етнокультурна диференціація українського соціуму. Важливим відгалуженням українського соціуму у світі є українська діаспора, яка проживає більше, ніж у 20 країнах світу» [1, с. 162].

Одним з важливих напрямків дослідження українського соціуму є аналіз становлення сучасної української держави в контексті національного поступу. Серед ключових дослідників вказаного напрямку є Анатолій Астаф'єв, який наголошував, що «модернізацію політичного мислення в Україні, наповнення його «реальним матеріалом» (не абстракціями на кшталт «національна ідея») адекватним до сучасних цивілізаційних та культурних умов, треба починати з можливості налагодження діалогу між традиційними для українського суспільства ідеологіями (соціал-демократія, націонал-демократія) та новітніми, ліберально орієнтованими, котрі актуалізуються в контексті фундаментальних цивілізаційних зрушень – екологічні лихоліття, економічна, інформаційна, технічна, електронна глобалізації тощо» [1, с. 392].

А. Астаф'єв відмічає, що «...на заваді політичного консенсусу в сучасній Україні лежить також і складна регіональна та етнополітична реальність, яка в періоди політичного загострення (головно: парламентських і президентських виборів) підживлює численні суперечності. Чисельні дослідження соціокультурного, суспільно-політичного, ментального та конфесійного взаємозв'язку національних меншин в Україні вказують на суперечливе різноманіття шляхів упровадження сучасної етнополітичної стратегії. Визначальною рисою проблеми є неузгодженість щодо визначення явища

«національна меншина» не лише в контексті вітчизняної наукової, правової, суспільної традиції, а й європейської» [1, с. 393].

Цікавим напрямком дослідження на шляху вивчення питання розвитку українського соціуму українськими філософами, є аналіз національної ідентичності та проблеми її збереження. Серед головних дослідників цього напрямку є доктор філософських наук Максим Розумний [1], який у своїх дослідженнях аналізує процеси формування українського соціуму, розвиток демократичних інститутів та роль цінностей у суспільному житті. Він характеризував світове українство як фактор стратегії розвитку: «Для всіх патріотичних сил від моменту здобуття незалежності гостро постала потреба реабілітувати і наповнити реальним змістом такі поняття, як українська ідея, українська справа, українські інтереси. Нашим орієнтиром має стати достатньо висока мета суспільного розвитку, яку можна означити як статус однієї зі світових націй. Це поняття включає в себе і власну історичну тяглість, і культурну самотність, і активну присутність у світовому інформаційному, економічному, політичному просторі» [1, с. 308].

Серед важливих напрямків дослідження сучасного українського соціуму слід виділити формування громадянського суспільства в Україні [3, 11], яке аналізувала чимала кількість українських дослідників, серед яких хотілося б виокремити дослідження доктора політичних наук Валерія Баркова. Він характеризував як соціально-філософські, так й культурні процеси, що відбуваються у сучасному громадянському суспільстві.

Він писав: «Громадянське суспільство - це система відносин між громадянами, закріпленими у відносинах певних спільностей людей, які мають різний вимір: соціально-демографічний, політичний, економічний, конфесійний тощо. Громадянське суспільство відображає якісно-історичні характеристики суспільства, набуті лише на певному етапі його розвитку.

Поступальний розвиток соціуму приводить до його диференціації, виокремлення сфери управління як окремої галузі суспільної діяльності. Держава поступово передає, а інститути громадянського суспільства відповідно перебирають на себе повноваження у контролі над людинотворчими сферами соціальної життєдіяльності. В результаті завдяки розвитку інститутів громадянського суспільства позбавляється державного втручання і сфера виробництва, що відтепер значною мірою засновується в Україні на приватній власності та комерційних інтересах» [1, с. 616].

Отже, підкреслимо, що сенс поняття «громадянське суспільство» корелюється з сенсом таких понять як «правова держава», «соціальна держава». Ці категорії соціальної філософії повинні підкреслювати основні характеристики та сенс поняття «сучасна демократія».

Висновки. Отже, проаналізувавши п'ять напрямків дослідження українського соціуму, можна стверджувати, що методологічним мейнстримом вивчення сучасного українського соціуму є аналіз процесів формування національної ідентичності, розвитку культури, мови та історичної пам'яті. У цьому контексті особливу увагу в філософських джерелах початку ХХІ століття приділено ролі етнокультурних факторів, які виступають важливим чинником консолідації українського соціуму.

Дослідження українських філософів початку ХХІ століття дозволяють зробити висновок про те, що сучасний український соціум перебуває у стані активної трансформації. Його розвиток визначається синтезом історико-культурного спадку, національних традицій попередніх поколінь та формуванням сучасних ціннісних орієнтацій. Подальший філософський аналіз цих процесів сприятиме ґрунтовному досягненню шляхів розвитку українського соціуму, визначенню подальших перспектив існування. Дослідники початку ХХІ століття визначали український соціум як такий, що

трансформується, перебуває у процесі переходу від модерної моделі розвитку до нової моделі соціальної системи та нової моделі соціальних відносин.

Список використаних джерел:

1. Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. - К.: Знання України, 2005. - 792 с. ISBN 966-554-091-2.
2. Шайгородський Ю. Прояви політичної деструкції в умовах демократії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2016. №3-4 (83-84). С. 241-255.
3. Барков В.Ю. Взаємовідносини держави і суспільства в Україні / [В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін.] // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи/ За ред. В.С.Крисаченка. - К.: НІСД, 2003. - 632 с. - С. 341-440.
4. Бойченко М.І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісний і функціональний аспекти: [Монографія] / М.І. Бойченко. К.: Видавництво «Промінь», 2011. 320 с.
5. Войтович Р.В. Глобалізація та її вплив на систему державного управління: аналіз, проблеми, перспективи: [Монографія] / Р.В. Войтович. - Чернівці: Технодрук, 2011. - 384 с.
6. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [Монографія] / В.Г. Воронкова. - Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. - 272 с.
7. Муляр В. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз): Монографія / В. Муляр. - Житомир: ЖІТІ, 1997. - 294 с.

8. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні: [монографія] / [М.В. Попович, А.М. Єрмоленко, В.Б. Фадєєв та ін.]; НАН України; Ін-т філософії. - К.: Укр. центр духовної культури, 2005. - 250 с.
9. Немчинов І. Нариси української національної самоідентифікації. Нарис перший. Витоки: (Нація і держава) / І. Немчинов // Людина і політика. - 2002. - № 4. - С.53-60.
10. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства [Текст] : дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Панченко Леся Миколаївна ; Ін-т вищ. освіти АПН України. - К., 2003. - 179 с.
11. Розова Т.В. Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку: історичний екскурс / Т.В. Розова // Громадянське суспільство: історія та сучасність; [за редакцією проф. Т.В. Розової]. - Одеса: Юридична література, 2010. - С. 6-46.
12. Самчук З.В. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: [моногр.]: у 2 т. - Д.:АРТ-ПРЕС, 2009.
13. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М.Т. Степико; НАН України; Ін-т філософії. - К.: Знання, 1998. - 250с.
14. Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика [Текст]: монографія / [А.М. Михненко, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, О.В. Соснін]; Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. —К.: НАДУ, 2009. — 395 с.
15. Україна: поступ у ХХІ століття [Текст]: науково-методичні поради лектору / І.Ф. Надольний [та ін.]; [голова ред. кол. В.І. Луговий] // Українська Академія держ. управління при Президентові України. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 218 с.

16. Філософія. Суспільство. Культура (Філософські стежини в модернізації українського суспільства: державотворчий та культуротворчий вимір) [Текст]: відгуки на дис. дослідж.: 1971-2013 рр. / Іван Надольний, д-р філос. наук, проф., засл. працівник освіти України, акад. Акад. наук. вищ. освіти України; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистец. - К.: НАКККІМ, 2013. - 335 с.

17. Чорна Л.В. У пошуках ідеалу. - Київ : Освіта України. - 2016. - 508 с.

18. Шинкарук В.І. Поняття культури. Філософські аспекти / В.І. Шинкарук // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. - Київ, 1996. - С. 8-61.